

Gólya gólya gilice kezdetű gyermekdalunk mágikus, gyógyító hatású eszközök használatának emlékét őrizte mag napjainkig. Nézzük, vajon mire lehettek jók a csodatévő hangszerek?

SÍPPAL, DOBBAL, NÁDIHEGEDŰVEL

A hazai finnugrista iskola követői hamar kimondták az ítéletet, hogy a síppal, dobbal való gyógyításban ősi „sámánisztikus” szertartás emléke maradt fenn. Egy kicsit jobban átgondolva észrevehették volna, hogy ez így nem állja meg a helyét, hiszen az Eurázsia északi részéről ismert kultúrák sámánjai csakis és kizárólag dobot használnak gyógyító, varázsló tevékenységükhöz, amivel szemben a magyar gyermekdal három hangszert is említ. Korai volt tehát, a jól végzett munka vélt tudatában hanyatt dőlni a karosszékben, a mi népdalocskánk bizony nem a szibériai sámánokra emlékezik. Az ugyan nem derül ki a dalból, hogy ezek a hangszerek együtt, egy időben szerepeltek e, vagy külön-külön is megállták a helyüket, érdemes ezért egyenként megismerkedni velük, ezúttal fordított sorrendben, őseink mágikus bajelhárító szertartásai módján.

A NÁDIHEGEDŰ

A népi hangszerek kutatója Sárosi Bálint nem tartja számon a magyar hangszerek között, mivel ilyen nevű hangszerrel munkája közben nem találkozott. Említ azonban egyfajta kukoricahegedűt, amelyről ezt írja: *„Góréhegedű, csutkamuzsika, nyikorgó neve is van. Cirokhegedűnek mondják, ha cirokszárbból készül, s a 'nádi hegedű' név arra enged következtetni, hogy nádból is készítették.”*

Az óvatos megközelítés érthető, hiszen nem lehetünk teljes mértékben biztosak abban, hogy a nádihegedű valóban a kóró, vagy kukoricahegedűk valamely változata lett volna. Az említett játékhangszerek két azonos darabból állnak, melyek hegedülés-szerűen egymáshoz dörzsölve nyiszogó hangot adnak. Ez fölveti annak gyanúját is, hogy talán valamiféle égető szerszám emléke maradt fenn a nádihegedű nevében (égető-hegedő), a két darab egymáshoz dörzsölése legalábbis ezt a funkciót sejteti.

Ismerünk hangszerként számításba vehető nádihegedű-féléket is, melyek azonban nem a zordon észak, hanem a napfényes dél ősi kultúráinak termékei. Ilyenek az ún.

csőciterák, és bambuszhegedűk, melyek szerkezete a csutkamuzsikákkal összevethető. Megtaláljuk ezeket Madagaszkártól a Fülöp szigetekig, pengetős és vonós változatban egyaránt.

Csutkahegedű (fent jobbra), alatta csőciterák. Bal oldalt bambuszhegedű.

Akár égetőszerszám, akár hangszer volt is őseink nádihegedűje, egykori alakja és működése valószínűleg már örökre tikokban marad. A kóró és cirokhegedűfélék csupán gyermekjátékként őrzik egykori használatának elhomályosult emlékét. A dob azonban mindannyiunk előtt ismert zeneszerszám.

A DOB

A dob neve a hajítást kifejező dob(ás) szavunkkal mutat szoros egyezést, így valószínűsíthető, hogy a dob ige és a dob főnév között funkcionális összefüggés volt valaha. Talán a kifeszített, kerek bőrre célba dobáltak, ahol a becsapódást dobbanó hang kísérte.

A dob hangját idézi föl szívünk *dobogó*, *dobbanó* működése is. Feszült helyzetben fokozódik a szívdobogásunk, szinte a fülünkben *dobol* szívünk, ha nagyon izgatottak

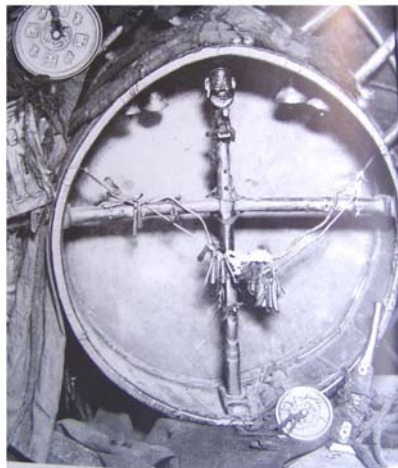
vagyunk, a váratlanul előtörő erőteljes hanghatásra, vagy kivételesen elkésérítő rossz hírré pedig *döbbenettel* reagálunk.

A jégkorszak embere számára létfontosságú volt a hideg elleni védekezésre alkalmas ruházat megteremtése. Erre a célra a legmegfelelőbb az állatokról lenyúzott szőrös bőr volt, a gerezna, vagy már kikészített állapotában a prém. A bőrkikészítéshez szükséges eszközöket, kovakőből pattintott vakarókat, kaparókat és egyéb tárgyakat a régészeti kutatás óriási mennyiségben hozott felszínre, így a bőrkikészítés ősi mesterségéről kellő ismerettel rendelkezünk. Az ún. természeti népeknél megfigyelt módszereket is bátran visszavetíthetjük a jégkorszak idejére, hiszen az eszközök és a technológia hatékonysága olyan egyértelmű, hogy azon az eltelt évezredek alatt nemigen kellett változtatni.

A nyers bőrt szőrükkel lefelé kifeszítik, és róla a hús és ínmaradványokat eltávolítják, majd hagyják megszáradni.

A nagyobb állatok bőrét (pl. bölény, medve, jávorszarvas) a megtisztított földre terítik, és kifeszítve facövekekkel rögzítik, hogy minden része kiszáradhasson.

A kisebb állatok (őz, farkas, róka, nyúl és más kisebb ragadozók és rágcsálók) bőrét pedig egy kerek kávrá feszítik föl. A káva legegyszerűbben fakéregből készíthető, amibe — hogy a száradó bőr össze ne roppantsa — merevítő karókat szerelnek, ami a kerék küllőire emlékeztet.

Mongol sámándob merevítői (Hoppál Mihály)

(Ez a szerkezet már magában hordta az emberiség egyik legfontosabb találmányának, a keréknek ötletét is, hiszen az ilyen módon elkészített küllős kávak

bármikor elgurulhattak, nem kis öröme a mindig játszani kész gyerekhadnak, akik nyilván rögtön kiaknázták az új játékokban rejlő lehetőségeket.)

A kávéra felkötözött nyers állatbőr hamarosan kiszárad és ez az erős, kifeszített bőr egy membránszerű hangforrást alkot. Ha bármi hozzáér, rögtön dobbanó hangot hallat, amit a bőr megütésének erősségével lehet fokozni.

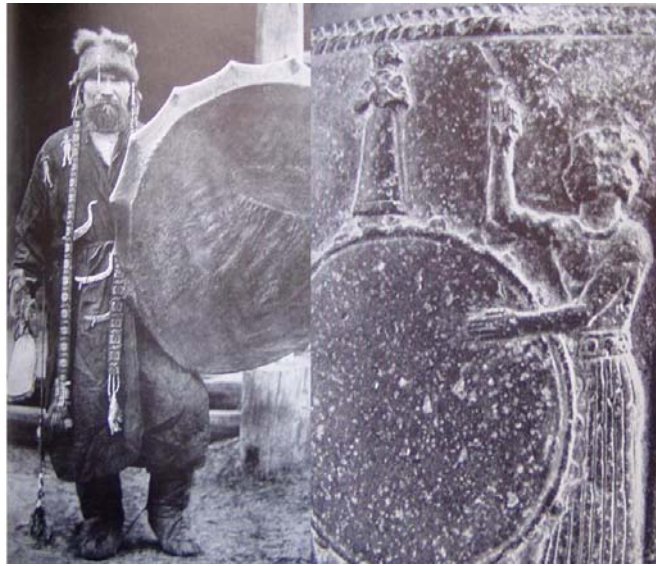
Elmondhatjuk tehát, hogy a dob — mint hangszer — fölfedezése valószínűleg egyidős a bőrkikészítés mesterségének kialakulásával.

Finnugor és altáji nyelvrokonainknál, valamint Szibéria ősi vadász-halász népeinél ez a kerek dob a huszadik századig fennmaradt. Az ősi bőrkikészítő eszköztől csak annyiban különbözik, hogy a dobnak készülő kávéra ma már szőrtelenített bőrt feszítenek, alighanem azért, hogy annak finomabb rezonanciáit a szellemvilág könnyebben érzékelhesse.

A sámándobok között olyanok is vannak szép számmal, melyek kávéjának külső részén, a bőr alatt, egymástól azonos távolságra elhelyezett „bütyköket” találunk. Ennek jelenlétét sem akusztikus, sem mágikus funkció nem igényli, hiszen a bütykök nélküli dobokkal is ugyanazt az eredményt érhetik el a sámánok. Cél nélküli ornamentika pedig a hagyományos kultúrákban szinte ismeretlen, így arra kell gondolnunk, hogy a bütykök nem a dobkészítéshez, hanem a korábbi tevékenységhez, a bőrkikészítéshez tartoztak. A kávéra felfeszített bőrt ugyanis száradás után nem egyszerű dolog leszedni, mivel a csonttá száradt bőr elveszíti rugalmasságát. Ha viszont a káva és a bőr közé tenyérszerű távolságban kisebb köveket, fadarabokat, diónyi terméseket vagy egyéb dudort képző anyagokat helyezünk, akkor a bőr nem tud annyira szorosan tapadni a káva fájához, és a bütykök kikapirgálása után már könnyebben eltávolítható róla a bőr.

Az egykori technológia eszközei — esetünkben a bütykök — azután fennmaradtak funkció nélküli díszítésként, amire a hagyományos ornamentikák kialakulásában megannyi példát ismerünk.

Ilyen „bütykös” dobokat a mezopotámiai sumér hangszerek között is találunk, ami — a hangszer jégkori európai eredetét nézve — az ókori sumér nép (vagy annak legalább egyik jelentős etnikai összetevője) európai származásának lehetőségére figyelmeztet.

„Bütykös” dobok 1. szamojéd sámán (Hoppál Mihály) 2. Sumér dombormű

A sámán a dobot, aminek segítségével a földöntúli utazásait megteszi, soha sem használta szórakozás céljára, annak egyedül a felső világgal való kapcsolattartás volt a feladata. Ez olyan mélyen gyökerezik a magyarság lelkében is, hogy népünknel a szórakoztató célú „világi” zenében a mai napig nincs helye a dobnak! A középkori egyházi tiltás sem a szórakozást szolgáló dobokra vonatkozott, hanem az ősi hiedelemvilággal együtt fennmaradt mágikus ceremónia eszközére.

A dobot zenei funkcióban csak a katonazenekarok hangszereként használjuk, ahol az a masírozás feszes ütemét hivatott biztosítani, a falusi kisbírók pedig jelzőhangszerként használták az aktuális hírek, események kidobolásához.

A dob hiánya a világi zenében az évezredek át virágzó Egyiptom kultúrájában is feltűnő, alighanem hasonló okokból. Máshol, a széles világon mindenütt, fontos szerep jut a doboknak, nélküle nem volna biztosított a zene ritmikájának érzékeltetése, és vannak népek (pl. Afrikában), akiknek a dobon kívül nincs is egyéb hangszerük.

A sámándobok ábrázolásai az őskori barlangrajzokkal egyként egységűek. A világmindenséget és az embert körülvevő világot rajzolták föl ősünk a dob bőrére ugyanúgy, mint valószínűleg a kerek sátrak bőrlapjaira is. Az őskori barlangfestményeket talán azok a kivételes képességű, zseniális művészek festették, akik nem elégedtek meg a hamar pusztuló anyagokkal, és művüket az örökkévalóságnak szánták. Talán nem is merték remélni akkoriban, hogy ez ennyire

jól sikerült; a sokezer éves remekművekben akár még további évezredek múlva is gyönyörködhetnek az emberek.

Sór sámándob rajza (Hoppál Mihály)

Amíg a dobnak az ősi kultúránkban kimondottan szakrális szerep jutott, addig a síp a mindennapok zenéjét, az ünnepek emelkedettségét és az Istennel való kapcsolat létesítését egyaránt szolgálta.

A SÍP

A síp név a magyar nyelvben a rezgő nyelvsípkat jelöli, amelyek lehetnek kettős, vagy szimpla sípok, anyaguk szerint: *szalma-*, vagy *nádsípok*.

Ha egy csomómentes szalmaszál egyik végét összelapítjuk, és azt mélyen a szánkba téve belefújunk, megszólal. Az oldalára néhány lyukat vágva földézhethetjük azt a hangzást, amit őseink is hallhattak már az élelemtermelő kultúrák kialakulásának hajnalán. Még teljesebb lesz az élményünk, ha két egyforma sípot készítünk, egyiket négy, a másikon három hangnyílást vágva. A sípkat ugyanis már a legkorábbi időben is párban használták.

Szalmasípok

Erre a szalmasíp működése ad magyarázatot. A vékonyka szalmaszál összelapított végén csak kevés levegőt préselhetünk keresztül. Minél erősebben fújjuk a sípot, annál jobban összeszűkül a két rezgő rész közötti rés, így az egyre kevesebb levegőt ereszt át. E miatt a tüdőbe fölszívott levegő túlságosan lassan ürül, ami rövidesen újabb levegő vételét teszi szükségessé. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a tüdőből a maradék levegő távozik. Mivel a síp csak keveset ereszt át, a fölösleg fölhalmozódik a szájüregben, amit a pofaizmok szorításával folyamatosan préselhetünk kifelé a sípon keresztül, miközben orrunkon át újabb levegőt szívunk a tüdőbe. Ez a cirkulációs fúvásmód a szünet nélküli, *folyamatos hangzás* kialakulásához vezetett. A hosszantartó, folyamatos fúvás gyakorlatához azonban jobb volt mindjárt két sípot fújni egyszerre. Ez meggátolta a fölösleges levegő föltorlódását a tüdőben, és a sípok túlfújás miatti elakadásának esélyét is jócskán csökkentette.

A szalmasípok tehát párban használatosak, és miként két kezünkkel különfélét cselekszünk egy időben, úgy a két sípon is két eltérő szólamot kell megszólaltatni egyszerre.

Az ókori görög síposokról fönmaradt írásokból értesülünk a fúvástechnika elsajátításának módszeréről. E szerint a tanuló egy vízzel telt edénybe fújja a levegőt egy szalmaszálon keresztül, ami buborékokat képez. Közben próbál az orrán át lélegezni. A tanár ott áll mellette, s ha egy pillanatra abbamarad a bugyborékolás, a gyerek rögtön kap egy nagy pofont. Ezzel a módszerrel gyors eredményt lehetett elérni.

A folyamatos hangzással olyan zenei minőséget létesíthetett az ember, amit rajta kívül semmilyen élőlény nem tudott létrehozni. A madarak éneke, bármilyen hosszú és cifra is, előbb-utóbb véget ér, és szünet következik. A természetben van ugyan folyamatos hangzás, pl. a patak csobogása, de az nem zenei jellegű. A szünet nélküli dallamjáték képessége tehát csak az ember részére biztosított.

A folyamatos hangzás az örökkévalóság élményét idézte föl, miáltal a síp, már a legkorábbi időktől kezdve, az égi világ örökrengésének megtestesítőjeként szakrális hangszer lett. Az ókor évezredei alatt egyedül uralta a jelentősebb ünnepek szertartásrendjét. Sípok szóltak a napfordulók szent éjszakáin csakúgy, mint az emberélet jelentős fordulójánál, temetéskor, lakodalomban, az újszülött ünneplésekor és más egyéb, sorsfordító alkalmakkor.

A gyász hangszere ugyanúgy a síp volt, mint a nászé. A halál a régiek hite szerint a születést is jelentette, hiszen a lélek ekkor szabadult föl a testből és kezdett új életet, mint bábból kiszabadult pillangó.

A sípok tehát az élet és halál hangszereiként minden jelentős eseményen megjelentek. Ennek megfelelően az ókori Mezopotámiában *halal*, vagy *halil* néven tartották számon azokat. Az első változatban halál szavunkat vehetjük észre, aminek pontos értelmezésére a második alak világít rá. Ez a vegyes hangrendű összetett szó két lényeges fogalmat idéz: *hal* és *él*. Ez pontosan kifejezi őseink azon hiedelmét, hogy a hal(ás) pillanata egyidejű az újjászületés, vagyis az él(és) megindulásával.

Ez játszódik le a téli napforduló éjszakájának szent pillanatában, amikor a gyengülő naperő végéhez ér, majd a pusztulással azonos időben születik újjá. Ez tehát az ősi emberek hal-él ünnepe, amikor az örökhangú sípok zengése jelzi mindenki számára az elért pillanatot. (Ezt az ősi szokást elevenítjük föl minden szilveszter éjszakán a sípok fúvásával!)

A nyári napforduló ennek ellentéte, ahol az emelkedő Naperő fordul át egyszerre csak ereszkedővé. Ez a hal-él ellentétéként *él-hal* formában jeleníthető meg. Élek-halok mondásunk talán erre emlékezik ugyanúgy, mint az *él*, mint *hal* a vízben szólás. A sípok (az újabb korokban dudák) hangja a nyári napforduló éjszakáját, a Szent Iván éjt is betölti.

A magyar nyelvben a hal ige csak egy árnyalattal különbözik a *hál* szótól, ami hasonlatos a hal állapothoz, de mégsem ugyanaz. Akibe csak *hálni jár a lélek*, az már közel jár a haláshoz, de még vissza is térhet onnan. A tetszhalott (úgy tetszik, mintha halott volna), akire ma azt mondjuk: kómában van, eljuthat a túlvilágra, de

vissza is kerülhet a földi létbe, ilyenkor még nincs eldöntve semmi. Sok eset szól arról, hogy a halottnak vélt ember föléledt, magához tért a temetés kellős közepén. A halott melletti, napokig tartó sípolás azt a célt is szolgálta, hogy a holtak vélt személy lelke kimozduljon valamerre; eltávozzon, vagy visszatérjen, ha még nem jött el az ideje.

Erre szép példát találunk az Újszövetségben. Amikor Jézust Jairus halott lányához hívták, bement a házba, ahol „*látta a síposokat és a tolongó sokaságot.*” A lány addigra már visszanyerte eszméletét (nyilván a sípok hatására), így Jézus csak ennyit szólt: „*a lány nem halt meg csak alszik.*” Ez esetben tehát nem Jézusnak, hanem a sípoknak köszönhető a csodat.

A 13. században még szokásban volt (míg azt az egyház be nem tiltotta), hogy a gyászolók a temetőben dudaszóra *halottas táncokat* jártak. Ezek emlékeként még a 20. században is találkozunk Halál András, és Halá Pista nevű, híres magyar dudásokkal.

Ókori források megemlékeznek egy ASIPU (a sípos) nevű asszír mágusról, aki sípok hangjával, füsttel és zörejekkel gyógyított. A görögök úgy tudták, a sípok hangja gyógyítja a reumatikus betegségeket. Magyar néphagyomány szerint a köszvényes, járni sem bíró uraság függén leugrott a hintóról, amikor a falu közepén meghallotta a dudaszót. Beállt a táncba, és addig abba sem hagyta, amíg szólt a duda. Azután persze összerogyott, úgy kellett föltuszkolni a kocsiba és gyors vágóban kórházba szállítani.

Úgy látszik mindezekből, hogy az északi kultúrák dobbal, a déliek síppal gyógyítottak. A kettő együtt azonban meghatározhatja a gyógyítás határfokát.

A síp és a dob (egyik magas, másik mély hangrendű egytagú szó, mint a keleti jin – jang) egymást kiegészítő ellentétpárt alkotva a zenei tökéletességet, a teljes harmóniát hozza létre. A síp a folyamatosságot, az égi örökkévalóságot idézi, szemben a dobbal, ami a földi lét szakaszosságát mintázza. A síp hangerejének állandóságával szemben a dob alkalmas a hangerő változtatására (dinamika) a leghalkabb nesztől a legdurvább lármáig. A két hangszer így magában hordozza a zenei teljesség valamennyi dimenzióját: a dallam, a ritmus és a harmónia hármasságának mellett a folyamatosságot és a szakaszosságot, az állandó hangerőt és a dinamikát.

A két hangszer által kialakított zenei teljesség nem fokozható, a mai száztagú hangszeres együttesek is csak létszámukban múlják fölül a síp-dob kettős zenei teljességét!

A síppal-dobbal tehát a teljesség, vagy másként az egészség információját kapja a beteg ember rezgés formájában, ami bizonyos idő elteltével a szervezetbe átíródva gyógyulást eredményez.

A síppal–dobbal zenélés szokása idővel a világi zenében is meghonosodott, az ókori hagyományokat őrző, iszlamizált népek táncmulatságain még napjainkban is ez a két hangszer szolgáltatja a zenét.

A síp-dob kettős a katonai zenekarokban is megtalálta a helyét. A száztagú sípos-dobos hadizenekarok fülsiketítő lármája nagyban segítette Mohamed seregeinek harci sikereit, így az iszlám szédítő iramú terjeszkedését.

Válaszul Európa is fölszerelte seregeit síposokkal, dobosokkal. A mi töröksípjaink, tárogatóink hangja sem maradt el a megszálló seregektől, a skótok legendás dudás-dobos hadosztálya pedig még napjainkban is masírozik.

